

MEHMED DŽEMALUDIN ČAUŠEVIĆ U VJERSKO- -PROSVJETNIM INSPEKCIJAMA MUSLIMANSKIH ŠKOLA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI

Prilog obilježavanju 150. godine od rođenja reisu-l-uleme Džemaludin-ef. Čauševića

Mina KUJOVIĆ
m_nuhic@yahoo.com

SAŽETAK: Krajem decembra 2020. godine u Bosanskoj Krupi i Arapuši održana je manifestacija kojom je obilježeno 150 godina od rođenja reisu-l-uleme Džemaludin-ef. Čauševića. Ovaj je rad skromni prilog toj manifestaciji. U prvoj deceniji 20. stoljeća Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Zemaljska vakufska direkcija su u okviru Pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju pripremali reforme u islamskim školama. U tu svrhu reisu-l-ulema Mehmed Teufik-ef. Azabagić je uz novčanu potporu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu odabrane članove Ulema-medžlisa često upućivao u vjersko-prosvjetne inspekcije da provjere kako se izvodi nastava u mektebima i medresama i islamska vjeronauka u narodnim osnovnim školama. Izaslanici su u svojstvu inspektora trebali obaviti kontrolu nastavnih procesa u tim školama i u svojim izvještajima su navodili sljedeće podatke: u kakvom su objektu bile škole, kako su opremljene prostorije u kojima se izvodila nastava iz islamske vjeronauke u narodnim osnovnim školama, ko su bili muallimi, muderisi i vjeroučitelji, kolika su im bila godišnja primanja, kakvi su bili predavači te kakva je bila prisutnost učenika. Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević u funkciji člana Ulema-medžlisa, ali i kao pobornik reformi u muslimanskim vjerskim školama, bio je jedan od inspektora pa je često obilazio bosanskohercegovačke gradove, odnosno muslimanske vjerske škole. Najviše gradova je obišao tokom jednog takvog putovanja krajem 1909. godine. Tom prilikom je u 21 gradu u sjeveroistočnoj Bosni pregledao kako se predaje islamska nauka u 12 medresa i 27 mekteba te islamska vjeronauka u 14 narodnih osnovnih škola. U ovom prilogu donosimo njegova zanimljiva zapažanja o muslimanskim školama u sjeveroistočnoj Bosni kao i primjedbe o nastavnim procesima, slabom znanju polaznika tih škola, te prijedloge koji bi popravili takvo stanje.

Ključne riječi: Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević, vjersko-prosvjetne inspekcije, mektebi, medrese, islamska vjeronauka u narodnim osnovnim školama, sjeveroistočna Bosna

Uvod

Nakon uspostave austrougarske uprave 1978. godine u Bosni i Hercegovini, za pripadnike sve tri konfesije u okupiranoj zemlji su nastupile brojne promjene u skoro svim oblastima – od državne uprave, vojske i policije, pa do društvenog i vjerskog života. Promjene su bile posebno bolne za Bošnjake muslimane, koji su se, takoreći, preko noći našli pod upravom jedne kršćanske vlade. U skladu s politikom okupacione uprave da ih kao vjernike što prije odvoji od duhovnog centra u Istanbulu, austrougarske vlasti uvode nove institucije i novo organizovanje vjerskog života muslimana u Bosni i Hercegovini, a između ostalog rade na modernizaciji muslimanskih vjerskih škola. Novo vjersko organiziranje započeto je osnivanjem Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1882. godine, uspostavom zasebne vjerske hijerarhije, na čijem su čelu bili reisu-l-ulema i članovi savjeta uleme – Medžlis-ulema, čiji su članovi, uglavnom ugledni bosanskohercegovački alimi, bili školovani u Istanbulu.¹ Za razliku od procesa uspostave novih vjerskih institucija, preobrazba i modernizacija u islamskim vjerskim školama trajala je mnogo duže, pa je završena tek pred Prvi svjetski rat donošenjem uredbi o mektebima i nižim

medresama, kao i posebne *Uredbe o Gazi Husrev-begovoj medresi*. Iako u *Statutu o ovlastima i poslovnom redu Ulema-medžlisa* iz 1882. godine nije bilo nikakvih odredbi o muslimanskom školstvu, rad na njegovoj preobrazbi i “modernizaciji” bio je naročito prisutan nakon stupanja na snagu *Statuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini* iz 1909. godine, poznatog pod nazivom *Autonomni statut*. Reisu-l-ulema, Ulema-medžlis za Bosnu i Hercegovinu i Zemaljska vakufska direkcija su uz novčanu pomoć Zemaljske vlade učestvovali u uređivanju pitanja sistema školstva i školovanja djece u muslimanskim vjerskim školama. Nadzirući kako se odvija nastava u muslimanskim vjerskim školama i islamska vjeronauka u osnovnim državnim školama, reisu-l-ulema je često slao svoje izaslanike da “iz prve ruke” sazna kakvo je stanje na terenu. Izaslanici, koji su uglavnom bili članovi Ulema-medžlisa, trebali su kao inspektori obaviti vjersko-prosvjetnu inspekciju (inspiciranje), odnosno provjeriti odvijanje nastavnih procesa i opšteg stanja u pojedinim školama. Trebalo je da pregledaju u kakvim uvjetima djeluju mektebi i medrese u pojedinim mjestima,² kako se predaje islamska vjeronauka

u narodnim (državnim) osnovnim školama, koliko je u tim školama polaznika i koliko su usvojili znanja o islamu, te ko su bili predavači a, naročito, kakvi su njihovi načini predavanja i, konačno, kolika su im bila godišnja primanja (beriva). Pored nastave, bili su dužni da izvijeste i u kakvom su fizičkom stanju bile zgrade vjerskih škola koje su obišli. Putne troškove njihovog putovanja snosila je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a za njihovu naplatu trebalo je dostaviti prepise izvještaja o zapažanjima tokom obavljenog putovanja.³ Za ovaj prilog odlučili smo se za zapisnik o vjersko-prosvjetnoj inspekciji škola u sjeveroistočnoj Bosni koju je krajem 1909. godine obavio Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević kao član Ulema-medžlisa i član sabora Vakufske direkcije.

Izveštaj o vjersko-prosvjetnoj inspekciji iz 1909. godine

Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević⁴ je u periodu od 12. do 21. decembra 1909. godine obišao 21 grad u sjeveroistočnoj Bosni i tom prilikom pregledao kakvo je stanje u mektebima i medresama te kako se predaje islamska vjeronauka u državnim osnovnim školama⁵. (ARH, ZVS, 1910, 6252) Čauševiću su saznanja koja je

¹ Za Bošnjake je školovanje u Istanbulu i drugim turskim gradovima imalo važnu ulogu, jer je ono omogućavalo i ulazak u javni život tamo školovanim osobama. Mnogi od njih su dali značajan doprinos kulturnom razvoju naše zemlje i društva, naročito u periodu austrougarske uprave.

² Iz dostupnih izvora nije se moglo utvrditi po kojem su kriteriju odabirane škole koje su obilazili.

³ Kako su zaduženi kontrolori bili obavezni da u kratkom periodu obave preglede nekoliko škola u više gradova i sela, sigurno je da se njihovi izvještaji ne mogu uzimati kao neki prvorazredni dokumenti jer je teško bilo na temelju kratkog boravka u nekoj školi sagledati sve njene dobre i loše strane, ali ipak zavređuju da se spomenu kao prilog proučavanju islamskih vjerskih škola početkom prošlog stoljeća. Izvještaji

su uredno odlagani i arhivirani u arhivskom fondu Zemaljske vlade koji je pohranjen u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

⁴ Mehmed Džemaludin Čaušević (Arapuša, 1870 – Sarajevo, 1938.) medresu je završio u Bihaću, a Pravni fakultet 1887. godine u Istanbulu. Nakon povratka u zemlju živio je i radio u Sarajevu. Od 1903. do 1905. godine radio je kao nastavnik arapskog jezika na Velikoj gimnaziji. Do izbora za člana Ulema-medžlisa u periodu od 1910. do 1912. radio je kao profesor na Šerijatskoj sudačkoj školi do 1912. godine. Počeo je pisati članke i objavljivati u turskim novinama još dok je studirao u Istanbulu, a po povratku u Sarajevo uređivao je listove *Behar*, *Tarik* i *Mekteb*. Čaušević je bio veliki pobornik reformi u islamskom školstvu. Često je kritikovao Islamsku zajednicu što za potrebe

izvođenja nastave nisu napisane knjige na našem jeziku. Za potrebe pisanja na bosanskom jeziku prilagodio je arapsko pismo dodavanjem određenih glasova u arapskom. Tim su pismom nazvanim *arebica* napisane njegove knjige *Kratka historija islama*, *Bergivija* i *Tedžvid*. Za reisu-l-ulemu Islamske zajednice izabran je 1913. godine. Na tom časnom položaju ostao je sve do 1930. godine kad je dobrovoljno otišao u penziju zbog neslaganja s novim zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici. Kao penzioner s Muhamedom Pandžom radio je na prevođenju Kur’ana na bosanski jezik.

⁵ Zemaljska vlada je za ovaj obilazak muslimanskih škola u 21 bosanskohercegovačkom gradu Džemaludin-ef. Čauševiću za putne troškove u tadašnjem novcu isplatila 252 Krune (K) i 49 helera (h).

⁶ U organizaciji Vakufsko-mearifskog sabora i Ulema-medžlisa održane su tri

dobio u tim školama koristila u radu Prve prosvjetne ankete na kojoj je raspravljano o reformama mekteba i medresa.⁶ Tokom inspekcije obišao je škole u: Rogatici, Vlasenici, Drinjači, Bratuncu, Novoj Kasabi, Srebrenici, Zvorniku, Kozluku, Janji, Bijeljini, Koraju, Čeliću, selu Brka kod Brčkog, Brezovu Polju, Brčkom, Rahiću, Orašju, Bratuncu, Gradačcu i Gračanici. U tim je mjestima pregledao kako se predaje islamska vjeronauka u 14 osnovnih škola, 17 sibjan-mekteba, 10 mekteba ibtidajia i 12 medresa.⁷ Za svaku školu koju je pregledao naveo je ime muderisa, mualima, odnosno vjeroučitelja u osnovnim školama. Navedeno je koje su predmete predavali, kako su ih predavali i kolika su im godišnja primanja te ko ih je sve plaćao.⁸ Za sve medrese, mektebe i osnovne škole navedeni su podaci koliko je djece upisano i koliko ih je on zatekao prilikom obilaska. Redovno je bila velika razlika u broju prisutnih u odnosu na broj upisane djece, što su predavači objašnjavali činjenicom da muslimanska djeca neredovno

pohađaju nastavu. Za svaku pojedinu školu navedeno je u kakvom je stanju i kako su učionice opremljene.

Medrese

Medrese su pored mekteba bile jedine vjerske škole u Bosni i Hercegovini sve do druge polovine 19. stoljeća. Kvalitet nastave u medresama zavisio je u prvom redu od obrazovnog nivoa nastavnika – muderisa koji su predavali u medresama. Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević je u 11 gradova obišao i pregledao 12 medresa.⁹ Medrese su bile u zasebnim zgradama, a imale su različit broj soba, od jedne prostorije u Bijeljini do 17 soba u Ahmet-kapetanovoj medresi u Gračanici. Svaka je, osim soba za softe, imala i dershanu, a u njima je bilo oko 442 softi. U izvještajima su navedena imena muderisa kao i nazivi predmeta koje su predavali. Godišnja primanja su im bila od 444 K (kruna) u medresi u Rogatici do 1200 K u medresama u Zvorniku, Kozluku i Gračanici. Svaki izvještaj o stanju i prilikama

u pojedinim medresama Čaušević je završio vlastitim zapažanjima o tome u kakvom je stanju nauka. Iz tih se zapažanja (primjedbi) jasno vidi da nije bio previše zadovoljan.¹⁰

Sibjan-mektebi i mektebi-ibtidajie

Čauševićevi izvještaji o sibjan-mektebima,¹¹ i muškim i ženskim, otkrivaju da je stjecanje prvih pouka o islamu za muslimansku djecu bilo veoma zahtjevno. U 11 gradova pregledano je 17 sibjan-mekteba, muških i ženskih. Svi su djelovali u veoma skućenom prostoru. Za nekoliko zgrada u kojima su bili mektebi navedeno je kako su dosta *harab*. Većina mekteba sastojala se od dvije prostorije, jedne za djecu, a druge za imame. Djeca su redovno sjedila na hasurama, bez odgovarajućih knjiga i učila su uglavnom napamet. U sibjan-mektebima su često podučavali imami iz obližnjih džamija. Njihova primanja su bila veoma skromna i različita jer su najčešće zavisila od imovnog stanja domaćeg stanovništva.

islamske prosvjetne ankete (IPA), dvije u periodu austrougarske uprave, 1910. i 1911. godine, i jedna u periodu između dva svjetska rata. Na njima su vođene rasprave o uvođenju reformi u nastavni proces u mektebima, medresama i narodnim osnovnim školama. Džemaludin-ef. Čaušević je bio jedan od najaktivnijih članova prosvjetnih anketa.

⁷ Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević u navedenim gradovima nije obišao sve škole jer je tokom marta 1909. godine, po zahtjevu reisu-l-uleme Mehmeda Teufik-ef. Azabagića, kontrolu nekih škola obavio član Ulema-medžlisa Munib-ef. Korkut, što je Čaušević u svom izvještaju spomenuo. I Korkutov je izvještaj sa zapažanjima o stanju u islamskim školama u sjeveroistočnoj Bosni reisu-l-ulema prosljedio Zemaljskoj vladi gdje je i zaveden 1910. godine, a nalazi se u arhivskom fondu Zemaljske vlade pod šifrom 62-53/1910.

⁸ Materijalna baza muslimanskih vjerskih škola nije bila uvijek i svuda ista. Ondje gdje su postojali prihodi bogatih vakufa, čija je uloga u vjerskom prosvjećivanju muslimana bila značajna, prilike su bile bolje. Tu su i nastavnici i učenici bolje

prolazili. Primanja nastavnika mekteba i medresa bila su različita. Zavisila su od pojedinih vakufa ili, tamo gdje ih nije bilo, od pomoći naroda. Zato bi se moglo reći: koliko nastavnika, toliko plata. (Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 289)

⁹ U Gradačcu je pregledao dvije medrese: Sivac medresu i Muradija medresu.

¹⁰ *Prema onome koliko softi znaju, medresa izgleda kao mekteb* (Medresa u Rogatici). *Nauka kao u ostalim neuređenim medresama – slaba* (Medresa u Srebrenici). *U medresi se osjeća veliki nedar nered* (Medresa u Zvorniku). *Nauka lijepo ide* (Medresa u Bijeljini). *Medresa nema ni klupa ni tablu pa djeluje kao mekteb* (Medresa u Čeliću). *Medresa Čačak u Brčkom je sagrađena na vakufskom zemljištu zvanom Čačak. Medresu je sagrađio Salihaga Kućukalić. Pošto je vakif ujedno i mutevelija medresanskog vakufa, to bi dosta mogao djelovati na medresanski nastavni plan, ali je više neznan nego znan, pa misli da je najbolje ako se u svakom čestu medrese samo Ku'ran uči i stoga medresa izgleda kao lijepa slika* (Medresa u Brčkom). *Nauka je prema*

prilikama dosta uredi i softi su dosta razumne (Sivac medresa, Gradačac). *Medresa ima 17 soba sa dershanom. Sofija ima 145, a dijele se na 6 sunufa: I uči Kur'an i Tedžvid, II Sarf i Ilmihal, III nečitko, IV nečitko, V izbor, VI Džamija. Muderris hafiz Muhamed Teufik ef. Okić (1200 K). Nauka je prema mjestu i okolnostima dosta lijepa* (Medresa u Gračanici).

¹¹ Sibjan-mektebi kao dominantna forma početnog islamskog obrazovanja tokom cijelog perioda austrougarske uprave zadržali su tradicionalni sadržaj nastave i bili su daleko brojniji od novih reformisanih mektebi-ibtidajia. Za sibjan-mektebe Mitar Papić je, između ostalog, naveo: "Nastava u ovim mektebima bila je na vrlo niskom nivou i izvodila se najčešće u neodgovarajućim prostorijama i bez ikakvih nastavnih sredstava. Nastavnici su bili po pravilu hodže džamija uz koje su mektebi otvarani sa vrlo niskom naobrazbom i bez potrebnog pedagoškog znanja." (Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, str. 82)

¹² Preobrazba postojećih sibjan-mekteba u mektebi-ibtidajie i njihovo otvaranje

Mektebi-ibtidajije¹² su bili u povoljnijem materijalnom položaju u odnosu na sibjan-mektebe, jer su redovno finansirani iz budžeta Zemaljske vakufske direkcije. Mualimi su imali primanja od 400 K do 720 K godišnje. Otvarani su u novosagrađenim zgradama ili u dijelovima medresa. Za mektebe ibtidajije koji su otvarani u novosagrađenim zgradama navedeno je da imaju pristojan prostor. Svi mektebi koji su pregledani imali su po tri učionice za djecu i jednu za mualime. Ni za jedan nije navedeno da im nedostaju tabla i školske klupe. U devet gradova pregledan je rad devet muških mektebi-ibtidajija i jedne ženske, u Brčkom.¹³ Tih deset mektebi-ibtidajija pohađalo je 975 djece. Međutim, i u mektebi-ibtidajijama kao i u sibjan-mektebima dolazak djece na vjersku pouku je bio neredovan. To svjedoče i podaci iz zapisnika o tome koliko je djece bilo upisano, a koliko je zatečeno prilikom inspekcije.¹⁴

Mehmed Džemaludin Čaušević je smatrao da samo dva mualima u mektebi-ibtidajijama zavređuju nagradu, prvi je mualim u Rogatici “jer je marljiv i pomaže djeci”, a drugi mualim koji zaslužuje nagradu je u Zvorniku, “jer je nauka zaista uredna”.

Islamska vjeronauka u narodnim osnovnim školama

Za sve vrijeme austrougarske okupacije, mali procent muslimanske djece upisivao se u državne škole, a pošto su ranije reformisani mektebi pružali nizak nivo obrazovanja, osnovno školovanje Bošnjaka u Bosni i Hercegovini znatno je zaostajalo iza školovanja Srba i Hrvata, iako je i to školovanje, po svom kvalitetu, bilo sasvim pri dnu skale evropskog školovanja u ovom periodu, smatra Papić. (Papić, 1972)

Iz izvještaja vidimo da je Džemaludin-ef. Čaušević obavio kontrolu o izvođenju islamske vjeronauke u 14 narodnih osnovnih škola.¹⁵

Za sve osnovne škole je navedeno da imaju prostoriju za islamsku vjeronauku, ali su te sobe bile bez tabli i klupa pa su djeca morala sjediti na podu. Nastava se izvodila od 8 do 9 sati, prije redovnih školskih časova. U 14 narodnih osnovnih škola bilo je upisano 573 bošnjačke djece, ali ih je na časove islamske vjeronauke, kako je u izvještajima navedeno, dolazilo upola manje. U izvještajima nema podataka da li je među njima bilo djevojčica, a nisu navedeni podaci koliko je djece zatekao prilikom obilaska škole. Samo je navodio podatak kako su ga upravnici škola izvještavali da bošnjačka djeca najviše izostaju s nastave naročito u vrijeme nekih velikih radova kod kuće. I vjeroučitelji su čestim izostancima pravdali njihovo slabo znanje. Čaušević je bio nezadovoljan koliko su djeca znala iz islamske vjeronauke. Za nekoliko škola je naveo da se na časovima ponavlja samo ono što su djeca već naučila u ibtidajijama¹⁶. Vjeroučitelji

otpočelo je već 1892/1893. školske godine i trajali su sve do početka dvadesetih godina XX stoljeća. Mektebi-ibtidajije su bili reformisani mektebi koji su u Bosni i Hercegovini uvedeni 1894. godine. Mektebi-ibtidajije je osnivala i izdržavala Zemaljska vakufska direkcija. Razlikovale su se od klasičnog mekteba po tome što su djeca tokom odvijanja nastave sjedila u klupama, u učionicama su bile table, a predavači najčešće bili svršenci Darul-mualimina, islamske učiteljske škole u Sarajevu, u kojoj su učili najnužnija znanja iz pedagogije i metodike. Finansiranje ovih škola vršeno je iz sredstava Zemaljskog vakufsko-mearifskog fonda.

¹³ Zanimljivo je da je u Brčkom, u muškoj mektebi-ibtidajiji, bilo upisano 100 dječaka, a u ženskoj 103 djevojčice. Oba mekteba su djelovala u zgradi medrese.

¹⁴ Navodimo zanimljivije primjedbe iz zapisnika o mektebima: *Mekteb je vrlo tijesan pa bi ga trebalo proširiti* (Vlasenica – sibjan-mekteb). *Djeca neredovno dolaze. Slabo se održava imamska soba što pruža ružan primjer mektebskoj mladeži* (Nova Kasaba – sibjan-mekteb). *Djeca ne znaju ni šarte ni ništa u Kur'anu* (Drinjača – sibjan-mekteb). *Nauka je prilična, jer su mualimi marljivi. Mekteb pohađa 77 djece, a od toga 10 ženske* (Srebrenica –mekteb ibtidajija). *Mekteb*

je lijepo sagrađena zgrada kod džamije. Ima 3 sobe za djecu i 1 za mualime (Zvornik – mekteb ibtidajija). *Mualim je i imam u čaršijskoj džamiji. Uveo je u mekteb tablu što je za mjesto prava novina.* (Koraj – ženski i muški mekteb-ibtidajija). *Ima jedna soba i to harab. Nauka loša, jer djeca samo napamet uče.* (Čelić – ženski i muški sibjan-mekteb). *Nauka lijepo ide. Za ženski mekteb je navedeno da nauka bolje ide nego u muškom. U ženskom sibjan-mektebu: “Nauka ide po starom kalupu, ali prilično uredno.” Za muški sibjan-mekteb: “...reda i rasporeda nema.”* (Brčko, sibjan-mektebi). *Uči se napamet ito samo zimi.* (Rahić, ženski sibjan-mekteb), *Uči se malo, bez ikakvog reda i rasporeda* (Orašje, mekteb-ibtidajija). *Nema klupa, ali je dobro prostrto. Mualim se bavi zapisivanjem. Način predavanja vrlo neuredan usljed čega je posve slab, a pošto je veoma star nije ga na bolji način naputiti* (Bosanski Šamac, mekteb ibtidajija). *Mekteb ima 4 sobe sa zbornicom. Djece ima (48, 38 i 14) ukupno 95. Nauku predaju dva muallima i to Osman ef. Ustavdić (640 K) i Salim ef. Alić (400 K). Uspjeh je dobar obzirom da nema tri muallima* (Gračanica, muški mekteb).

¹⁵ Državne škole koje je osnovala i izdržavala Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu otvarane su ubrzo nakon

okupacije 1878. godine, a pod nazivom narodne osnovne škole djeluju od 1882. godine. Ove su škole otvarane sporo i u tolikoj mjeri da zadovolje samo potrebe za najnužnijim pismenim kadrom, jer je bila prisutna velika bojazan od domaće inteligencije. Bošnjaci nisu rado svoju djecu upisivali u državne osnovne škole, jer su se plašili da će napustiti islamsku vjeru. Zemaljska vlada je u okviru tih škola plaćala školovane vjeroučitelje da muslimanskoj djeci predaju osnove islamske vjere.

¹⁶ Donosimo nekoliko primjedbi koje su navedene nakon obilazaka narodnih osnovnih škola: *Djeca neuredno dolaze, sjede u sobi na hasurama.* (Rogatica). *Polazak nije redovit, jer roditelji ne paze na nauku* (Vlasenica). *Dakle, vidi se da ovdašnji muslimani slabo mare za školu* (Kozluk). *Vjeronauka se kreće oko toga da djeca očuvaju ono što su u ibtidajiji naučili* (Rahić). *Djeca dijele zajedničku jednu sobu sa djecom iz Trgovačke škole. Ponavljaju ono što je već naučeno. Vjeroučitelj nije kriv nego oni koji trebaju da se staraju za probitačnije nastavne knjige za islamsku vjeronauku od početka mekteba do svršetka gimnazije, odnosno preparandije* (Orašje). *Soba bez klupa i table. Vjeronauka je slaba, jer se vjeroučitelj nije držao propisa* (Brčko). *Soba ima klupe ali nema table. Vjeronauka je*

su bili različito plaćeni, u rasponu od 240 K u školi u Brezovom Polju do 1100 u Gradačcu. Za vjeroučitelja u osnovnoj školi u Janji je navedeno da je sposoban i vrlo dobar.

Prijedlozi za poboljšanje stanja u muslimanskim školama

U zaključku svog obimnog izvještaja Džemaludin-ef. Čaušević je naveo i neke zanimljive prijedloge koji su trebali doprinijeti poboljšanju stanja u muslimanskim vjerskim školama. Iz tih prijedloga se jasno vide njegova razmišljanja o tome kako bi se takvo stanje popravilo: *I ovaj put kao i prije opazio sam velike smetnje u nauci zbog toga što nije riješeno pitanje nastave, naime u kojem jeziku i po kojim knjigama i na koji način ima se predavati. Doduše nijedan nastavnik ne predaje preko kineskog jezika nego preko našeg, ali se neki drže stare turske neki opet nove arapske knjige dok nekih ima pa su poprimili knjige na našem jeziku. Osim toga svaki se nastavnik ravna po svojoj volji i predaje kako i koliko on hoće tako da čovjek svagdje mora pitati "šta ste učili i dokle ste došli?" Dakle nastava nije ujedinjena ni u mektebima, niti u medresama, a niti u državnim školama. Usljed čega*

ne može kakove velike koristi biti ni od inspikiranja pa zato ja predlažem:

1. *Da se konačno riješi u kakvom jeziku mogu biti naše nastavne knjige;*
2. *Da se čim prije po vještim ljudima sastave te nastavne knjige za svaki razred, od ibtidaije, osnovne škole pa do svršetka medrese, gimnazije ili preparandije;*
3. *Da se u svrhu ujedinjenja načina predavanja otvori u Sarajevu preko ferija jednomjesečni kurs u koji bi se imalo svake godine po 50 muallima i vjeroučitelja pozvati.*

Kao član Ulema-medžlisa, Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević je utjecao na bosanskohercegovačke muallime da osnuju udruženje imama i muallima 1909. godine. Cilj ovog udruženja je bio, između ostalog, da se njeni članovi bore za bolji materijalni položaj, reformu mektepske nastave i uvođenje udžbenika na maternjem jeziku.

Zaključak

Sistem muslimanskog vjerskog školstva naslijeđen iz osmanskog perioda imao je karakter nepromjenljivosti i ustaljene tradicije. I u periodu

austrougarske uprave zadržane su tradicionalne vjerske osnovne i srednje škole, mektebi, medrese i ruždije, ali je započeta reforma tih škola i njihova preobrazba od tradicionalnih u savremene vjerske škole. U priprema reformi i novih propisa učestvovali su: Ulema-medžlis, Zemaljsko vakufsko povjerenstvo i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Ulema-medžlis je povremeno slao svoje članove u vjersko-prosvjetne obilaske islamskih vjerskih škola po bosanskohercegovačkim gradovima, a njihovi izvještaji su korišteni za pripreme novih propisa i poboljšanja školskog sistema. Takvi su bili i izvještaji koje je napisao Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević kao član Ulema-medžlisa i veoma aktivan učesnik Prve prosvjetne ankete. Ovaj rad predstavlja osvrt na njegov izvještaj o obavljenim vjersko-prosvjetnim inspekcijama u 21 gradu u sjeveroistočnoj Bosni krajem 1909. godine. Upitno je koliko su ti izvještaji tačni, jer je njegov boravak u svim školama bio veoma kratak i nije bilo moguće objektivno sagledati stvarno stanje vjerskog obrazovanja u nekoj školskoj sredini. Ipak, smatramo da su izvještaji zanimljivi, jer pružaju sliku o tadašnjim prilikama u muslimanskim vjerskim školama.

do sada slaba, ali je vjeroučitelj dobio kratku uputu pa se je nadati da će ubuduće biti bolje (Bosanski Šamac). Soba ima sve što treba, a vjeronauka je slaba pa se vjeroučitelj ispričava da je razlog tome neredovno pohađanje škole što je

donekle opravdano, ali se opaža i kod onih koji redovito polaze školu, a osobito kod onih koji nijesu prije škole polazili kakav mekteb da nijesu ništa naučili, a ipak su prešli u više razrede (Gradačac). Osnovna škola muslimanske djece ima

(31, 15, 18 i 14) ukupno 78. Vjeroučitelj hafiz Bekir ef Lika (400 K). Dosta marljiv i vješt, pa je prema tome i uspjeh dobar. Kad se uzme da mora sam prelušati i ispitati 78 djece, to onda zaslužuje priznanje i nagradu (Gračanica).

Literatura

Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1878–1918.
 Čurić, Hajrudin (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.
 Jahić, Adnan (2010). *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme*

monarhističke Jugoslavije (1918–1941), Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju.
 Karamehmedović, Hamdija (1911). *Zapisnici sjednica islamske prosvjetne ankete*, Sarajevo.
 Kujović, Mina. "Vjersko-prosvjetne inspekcije muslimanskih škola u

Gračanici 1909. godine (Prilog historiji muslimanskog školstva)", u: *Gračanički glasnik*, god. XXV, br. 49, Gračanica, 2020.
 Papić, Mitar (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Sarajevo: Veselin Masleša.

الموجز

محمد جمال الدين تشاوشيفيتش في الزيارات التفتيشية الدينية
التعليمية للمدارس الإسلامية في شمال شرق البوسنة
مشاركة بمناسبة الذكرى ٥١ على ولادة رئيس العلماء الشيخ جمال
الدين تشاوشيفيتش
مينا كويوفيتش

في أواخر ديسمبر من عام 2020 أقيمت في بوسانسكا كروبا وعربوشا تظاهرة لإحياء ذكرى 150 عاما على ولادة رئيس العلماء الشيخ جمال الدين تشاوشيفيتش. ويعد هذا المقال مشاركة متواضعة بتلك المناسبة. في النصف الأول من القرن العشرين عملت رئاسة المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك ومديرية الأوقاف الوطنية ضمن حركة المطالبة باستقلال الشؤون الدينية والأوقاف والمعارف على إعداد الإصلاحات في المدارس الإسلامية. ولهذا الغرض كان رئيس العلماء آنذاك الشيخ محمد توفيق آزابغيتش وبدعم من الحكومة الوطنية في البوسنة والهرسك، يختار أعضاء من مجلس العلماء ويرسلهم في حملات تفتيشية للوقوف على أحوال التدريس الديني في الكتاتيب والمدارس الإسلامية، وتدرّس التربية الإسلامية في المدارس الابتدائية العامة. كان يجب على المفتشين أن يطلعوا على العمليات التدريسية في تلك المدارس، وقد أوردوا في تقاريرهم البيانات الآتية: حال مبنى المدرسة، ومستوى تجهيز الفصول المدرسية التي تجرى في دروس التربية الإسلامية في المدارس الابتدائية العامة، وأحوال المدرسين والمعلمين ودخلهم السنوي، ونوعية المحاضرين ومستوى حضور التلاميذ. كان الشيخ محمد جمال الدين تشاوشيفيتش بصفته عضواً في مجلس العلماء ومناصراً للإصلاح في المدارس الدينية الإسلامية، واحداً من أولئك المفتشين، وكان يكثر من زيارة المدارس الدينية الإسلامية في مختلف مدن البوسنة والهرسك. وفي عام 1909 زار 12 مدينة في شمال شرق البوسنة، واطلع على تدريس التربية الإسلامية في 21 مدرسة إسلامية و 27 كتاباً و 41 مدرسة ابتدائية عامة. تقدم في هذه المشاركة بعضاً من ملاحظاته القيمة حول المدارس الإسلامية في شمال شرق البوسنة، وتنبيهاته المتعلقة بالعمليات التدريسية، وضعف مستوى المعرفة لدى تلاميذ تلك المدارس، ومقترحاته لإصلاح ذلك الوضع.

الكلمات الرئيسية: الشيخ محمد جمال الدين تشاوشيفيتش، التفتيش الديني التعليمي، الكتاتيب، المدارس الإسلامية، التربية الإسلامية في المدارس الابتدائية العامة، شمال شرق البوسنة.

Summary

MEHMED DŽEMALUDIN ČAUŠEVIĆ
IN RELIGIOUS-EDUCATION INSPECTIONS
OF MUSLIM SCHOOLS
IN NORTH-EASTERN BOSNIA
Contribution to marking the 150th anniversary of the birth
of Raisu-l-ulama Džemaludin-efendi Čaušević

Mina Kujović

A manifestation marking the 150 years since the birth of Raisu-l-ulama Džemaludin-efendi Čaušević was held at the end of December 2020 in Bosanska Krupa and Arapuša. This article is a humble contribution to that manifestation. In the first decade of the 20th century Riyasat of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina and the National Waqf Directorate have, within the framework of the Movement for Religious and Waqf-mearif Autonomy, prepared the reform of Islamic schools. In this regard Raisu-l-ulama Mehmed Teufik-efendi Azabagić, with a financial support of the Provincial Government for Bosnia and Herzegovina often sent delegations for religious-education inspections to observe the performance of maktabas, madrasas and the class of religious studies in national primary schools. These delegates in a role of inspectors were to observe the teaching process in schools and make reports with regards to: the quality and condition of the school buildings, equipment in the classrooms for religious studies class in national primary schools, names and qualification of mu'alims, muderrises and religious studies teachers as well as their annual earnings, the quality of their lectures and students attendance in the classes. Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević, as a member of Ulama-i-majlis, but also as a supporter of reforms in Muslim religious schools, was also one of the delegates in these inspections and often visited Muslim religious schools in cities throughout Bosnia and Herzegovina. A large number of cities he visited during one particular trip at the end of 1909. On that occasion he observed the teachings of religious studies class in as many as 21 cities of North-eastern Bosnia. That included 12 madrasas and 27 maktabas as well as religious studies class in 14 national primary schools. Here we present his remarkable observations of the teaching process, his remarks regarding a poor knowledge of the students of those schools and his suggestions for making the improvement thereof.

Key words: Mehmed Džemaludin-efendi Čaušević, religious-education inspections, maktabas, madrasas, Islamic religious studies class in national primary schools, North-eastern Bosnia